

Ang Pulis at Pushang sa Ilalim ng Tulay:

Komparatibong Pagbasa sa Dalawang Popular na Awit

■ JOHN LEIHMAR C. TOLEDO

Kasalukuyang Katuwang na Propesor sa Unibersidad ng Pilipinas Los Baños, Departamento ng Humanidades kung saan siya'y nagtuturo ng mga klase sa Sining, Malikhaing Pagsulat, at Panitikan. Siya rin ang kasalukuyang koordinaytor ng Kataga, Samahan ng mga Manunulat sa Pilipinas, Inc. sa sangay ng Lungsod Quezon. Naging fellow siya ng Lamiraw Writers Workshop (2015), Ateneo National Writers Workshop (2016), at Nueva Ecija Personal Essay Writing Workshop (2018).

ABSTRAK

Kinokompara sa akda ang dalawang bersiyon ng novelty song na “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” mula sa unang bersiyon nito na inawit ng grupong D’Big 3 Sullivans noong dekada ’70 tungo sa ikalawang bersiyon nito na inawit ng People’s Chorale noong Martial Law commemoration 2018 sa Luneta Park. Ang parehong awit ay binasa batay sa tatlong bahagi: ang tunog, ang lyrics at kahulugan, at ang ideolohiya. Mula dito, natagpuan na ang unang bersiyon ay nagpapatuloy sa mahabang tradisyon ng mga popular na awit ng protesta noong dekada ’70 na lumalaban sa isang pigura ng awtoridad samantala, ang ikalawang bersiyon ay may potensiyal na makapag-udyok sa tagapakinig na lumikha ng aksiyon at magsulong ng pagbabagong panlipunan. Tinutukoy din dito ang potensiyal ng mga popular na awitin na maging makabayan sa proseso ng transmogrifikasyon at/o adaptasyon.

Mga Susing Salita: awiting-bayan, awiting popular, ideolohiya, makabayan, novelty song, pulis

ABSTRACT

This study compares two versions of the novelty song “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” (“There’s a Policeman Under the Bridge”) from its first version which have been sung by D’Big 3 Sullivans, a novelty song group popular from the 1970s, to its second version sung by the People’s Chorale last Martial Law commemoration 2018 at Luneta Park. Both songs were approached through three parts: the music/sound, the lyrics and its meaning, and the ideologies found in the text. From here, the first song revealed that it harks back to the long tradition of resistance to corrupt authorities from the popular songs of 1970s while the second version revealed potential in arousing the listener to move and advance social transformation. The study also deals with the potential of popular music to be nationalist in the process of transmogrification and/or adaptation.

Keywords: folk song, popular song, ideology, nationalist, novelty song, policeman

Bilang paggunita sa Batas Militar noong Setyembre 21, 2018, inawit ng grupong People's Chorale ang kantang "Pusha Wag Tularan" (2018), isang adaptasyon ng novelty song na "May Pulis, May Pulis sa Ilalim ng Tulay" ng D'Big 3 Sullivans (nasa vinyl album na **May Puno**, dekada 70).

Ani Roman Marcial Gallego, isang guro sa kolehiyo na nanonood noong hapong iyon, "Di ko gaanong marinig ang pagkanta dahil nasa dulo kami ng mga kasama ko, pero nang pakinggan at unawain kong mabuti ang inaawit nila, natawa ako" (Gallego). Napansin din niya na natawa ang mga kasama niya at ang mga tao sa paligid niya dahil may mga nakabarikadang pulis sa paligid. Ang iba raw ay nagalit dahil "nag-alab ang galit sa di-makataong gawa ng mga nasa kapangyarihan na pagsugpo ng ilegal na droga" (Gallego).

Makikita sa retratong kuha mula sa bidyo ni Gabriel P. Lulu sa Facebook na inaawit ng People's Chorale ang pagtanim ng pulis ng bala, shabu at baril sa isang bata sa ilalim ng tulay (tingnan ang Fig. 1). Bahagi ang People's Choral ng inisyatibang magsama-sama ang mas malawak na organisasyong Lets Organize for Democracy and Integrity o LODI na nagsusulong ng accountability at paglilitis sa mga instigador ng extra-judicial killings sa drug war ni Pangulong Rodrigo Duterte.

Fig. 1. Screenshot ng bidyo ni Gabriel P. Lulu, multimedia reporter ng Inquirer.net (Lulu).

Sa bidyo ng "Pusha Wag Tularan," ang daming taong naghihiyawan at nagsisipagtawanan sa paligid habang nakikisabay sa koro doon sa entablado ng Luneta. Ang siste, hindi pa raw sa loob ng Luneta mismo pinayagan ang mga nasa mobilisasyon kundi sa labas ng Luneta. Ang nasa Facebook ay bersiyon ng People's Chorale, isang korong binuo ng mga nanay ng mga biktima ng drug war mula sa alyansang Rise Up at mga miyembro ng Concerned Artists of the Philippines. Maliban sa mga sumali sa mobilisasyon, nanonood at nawiwili din makipagtawanan sa kanila ang mga pulis na nasa barikada. Subalit sa kabila ng kasiyahanang ito, hindi malilimutan ni Roman Marcial Gallego ang awit "dahil ang tono ng awit ay pamilyar mula sa D'Big 3 Sullivans na pinalitan ang lyrics na tumutukoy naman sa nangyayaring tokhang ng mga pulis" (Gallego). Hindi malilimutan ang sudlungan na dumadami ang mga pahiwatig at idea upang makaabot sa ruok ng awit,

*Nanlaban ang bayan
laban sa panunukhang
ng pulis na inutos ng adik
sa loob ng Malacañang. (Lalu)*

Bago ang pagtatanghal ng awiting ito sa Luneta, pinost ng LODI ang unang rekording ng “Pusha Wag Tularan” sa kanilang Facebook page (fb.com/MagingLODI) noong 1 Setyembre 2018 na umani ng humigit-kumulang 4,300 views, 211 shares, at 124 likes. Ani isang nag-share noong 12 Setyembre 2018, “Dumagundong sa tenga ko ang mensahe” (Jovel Tablate Bulan). Samantala, ani Jimmie Jaz, isang user na nag-share sa kaniyang public account noong 18 Setyembre 2018, ikinuwento niya na noong dekada 70, inawit ang orihinal na lyrics ng kanta upang pagtawanan ang mga pulis. Dagdag niya, “Even before policemen were not respected. Now they are feared and hated as well” (Jimmie Jaz). May tatlong nag-share sa kanilang public account (Pistong Melliza, 8 Setyembre 2018; Nieky Quitain, 3 Setyembre 2018; at Pamúghaton, 20 Setyembre 2018) na sinisipi o referens ang huling linya ng awit: “Nanlaban ang bayan laban sa panunukhang ng pulis na inutos ng adik sa loob ng Malacañang.”

Nilikha ang awitin bilang suporta sa mga pamilyang nabiktima ng tokhang na magsasampa ng reklamo sa International Criminal Court. Sa kasalukuyang estado ng rehimen ni Pangulong Duterte, pinapaslang ang maraming tinedyer at binata sa gana ng kaniyang kampanyang “war on drugs.” Ayon sa tala ng Philippine Drug Enforcement Agency, 5,050 na ang napaslang mula Hulyo 2016 hanggang Nobyembre 2018 sa loob ng 115,453 drug operations samantalang 164,265 naman ang nahuli dahil sa ipinagbabawal na droga (Tomacruz). Taliwas naman ito sa tala ng human rights groups na mayroon umanong 20,000 tao ang napaslang sa rehimeng Duterte kung isasama ang mga vigilante killing (Tomacruz).

Naging popular ang pangalan ng mga pinaslang na binata sa kasagsagan ng drug war operations mula 2017-2018. Isa si Kian Loyd D. delos Santos, 17 taong gulang, na pinaghinalaang drug runner, kinaladkad, piniringan ang mga mata, pinilit ng mga pulis na humawak ng baril, at binaril sa ulo (“Shootings of Kian...”). Ayon sa mga eksperto ng forensics at sa mga nakuhang CCTV footage, extrajudicial ang pagkakapatay kay delos Santos (“Philippines 2017/2018”). Si Carl Arnaiz, 19 taong gulang, ay nadawit sa pagnanakaw, natagpuang may marijuana at shabu sa kaniyang backpack, nagmamay-ari umano ng baril batay sa nagpositibong pulbura sa kaniyang palad, at namatay nang makipag-engkuwentro sa mga pulis (“Shootings of Kian...”). Si Reynaldo “Kulot” de Guzman, 14 taong gulang, ay nagtamo ng 31 saksak sa buong katawan at natagpuang naka-packing tape ang ulo na lumulutang sa isang sapa sa Nueva Ecija (GMA News). Si Joshua Laxamana, 17 taong gulang at kilalang eksperto sa larong Defense of the Ancients 2, ay binaril umano ng mga pulis sa isang engkuwentro, marunong sumakay sa motorsiklo kahit pinabulaanan ng kaniyang nanay, nagmamay-ari umano ng .45 kalibreng pistol at narkotiko, at napagkamalang isang magnanakaw dahil sa tattoo ng “Queen of Pain” sa kaniyang mga bisig (Maglinong). Apat lamang sila sa mas mahaba pang listahan ng mga pinaslang sa loob ng tatlong taong

panunungkulan ni Pangulong Duterte. Lumalabas sa mga tala ng mga dokumento ng Philippine National Police (PNP) na kinalap ng Rappler na humigit-kumulang 33 tao ang pinapaslang araw-araw mula 1 Hulyo 2016 hanggang 11 Hunyo 2018 sa loob ng naitalang 23,518 Homicide Cases Under Investigation ng PNP (Talabong). Sa paglalagom noong 2016 ng grupong Amnesty International, isang human rights organization, lumalabas na tuwing may raid sa bahay ng isang suspek o may buy-bust operation kung saan bumibili ng droga ang mga undercover police, laging may naratibo ng “nanlaban” o pumalag at nakipag-engkuwentro sa mga pulis at karamihan daw sa mga napapatay o nadadawit ay may baril (“If You Are Poor, You Are Killed”).

Habang nadaragdagan ang listahan ng mga pinapaslang sa rehimen ni Pangulong Duterte, pinupulis na rin ang larangan ng kultura. Noong Nobyembre 2018 lamang, dumaan sa sensura ng Department of Interior and Local Government at ni PNP Chief Director General Oscar Albayalde ang seryeng “Ang Probinsyano” dahil sa umanong di makatwiran nitong representasyon ng mga pulis sa banghay ng kuwento at sa paggamit ng mga opisyal na uniporme ng PNP (ABS-CBN News). Nakipagnegosasyon ang ABS-CBN at PNP sa isang memorandum of understanding noong buwan ding iyon upang di makansela ang programa (Andrade).

Sa isa pang pagkakataon, pinulis muli ni PNP Chief Albayalde ang rap artist na si Shanti Dope sa kaniyang awit na “Amatz” dahil pinapalaganap daw nito ang paggamit ng marijuana (ABS-CBN News). Kinukuwestiyon at pinupuna ni PDEA Director General Aaron Aquino ang linya ng kanta ni Shanti Dope: “Lakas ng amats ko, sobrang natural, walang halong kemikal” (ABS-CBN News). Ngunit pinabulaanan ito ng Concerned Artists of the Philippines, na mas lumalala pa ang problema sa droga dahil sa giyerang sinimulan ni Duterte. Anila, “As long as the chief purveyors of illegal drugs remain, so will the culture of drug use and the social illness of addiction—and cultural expressions like music are mere reflections of this” (ABS-CBN News). Palasak ngayon ang pagiging kritiko ng PNP o PDEA sa mga kultural na artefak ng kasalukuyang panahon. Subalit hindi natutugunan ng mga ganitong sensura ang namamayaning problema sa ilegal na droga sa ating bayan. Kung papansinin ang mga pahayag ng Dangerous Drugs Board at ni Pangulong Duterte makikita na halos 334% ang itinaas sa bilang ng mga gumagamit ng ipinagbabawal na gamot mula 2015 hanggang 2018 (Punongbayan).

Ipinapakita sa mga nakalap na datos na ang pamumuno ni Rodrigo Duterte ay nakaakibat sa pagpapalakas ng mga represibong aparato ng estado, tulad ng kapulisan. Ang mga represibong aparato ng estado, tulad ng militar at kapulisan, ay pangunahing gumagana sa pamamagitan ng kapangyarihan at karahasan, ibig sabih’y may praktika ng pisikal na represyon, at ikalawa’y kumokontrol din sa estado bilang ideolohiya (Althusser). Sapagkat ang namamayaning ideolohiya sa ating lipunan ay nakaangkla sa mga pahayag, proyekto, at batas na isinusulong ng nasa itaas ng kapangyarihan, tulad ng isinusulong na mga represibo at nakamamatay na palisiya sa giyera laban sa droga, umuusbong ang mga labis na karahasan at ang pagmamalabis na ito’y naidadala sa kultural na larangan.

Maitutulad ang namamayaning kaayusan sa kasalukuyan noong panahon ng Batas Militar, kung saan napagtanto ng kabuuang kilusang makabayan na may pangangailangan sa malikhaing pakikibaka laban sa diktadurya. "Because overtly political action was no longer possible, more creative means of exposing dissent and of exposing social ills had to be explored... The song became the alternative press for raising issues glossed over or suppressed by government-controlled media, the forum for dissent and counter-consciousness, and significantly, the historical document of the times" (Gimenez-Maceda 29).

Ang mga awit ay isang lunan ng malikhaing pakikibaka noong dekada 70. Ipinakikita na sa mga awit, naipapahayag ang saloobin at damdamin ng mga uring naaapi sa lipunan. May pahiwatig na sa pagsesensura ng kasalukuyang administrasyon sa mga awit o palabas ay nagiging problematiko para sa mga nasa kapangyarihan ang malayang pamamahayag. Nakaugat dito ang awtoritaryong pangongontrol ng mga kalagayan ng lipunan sa mga awit at panulat na inilalabas ng mga artista. Nagiging lunan ang iba't ibang uri ng awit upang maipahayag ang nangyayari sa realidad ng lipunan. Ang mga awit ng protesta ang mga umuusbong na uri ng pamamahayag na hindi ikinukulang ang nakikinig sa pagsasawalang-bahala ng mga problema ng lipunan. Sa panahon ng Bagong Lipunan, ang defamiliarisasyon ng mga awit ng protesta sa mga nakasanayang uri ng awitin noon na inisponsor ng estado ay pagsagka sa mga "katotohanang" ipinalalaganap ng administrasyong Marcos (Gimenez-Maceda 34). Naipapasok ang politika sa loob ng mga awit ng protesta at naipapahayag dito ang mas tunay na pangangailangan ng mga nakikinig dito upang maitawid ang mensahe ng pagbabagong-lipunan (Gimenez-Maceda 35).

Sa kasalukuyan, umusbong ang mga awiting kinakausap ang taumbayan upang magtanong, mag-isip, magkritik, at makibaka. Mayroong mga adaptasyon ng novelty song na pinapalitan ang liriko at inaawit sa mga kilos-protesta upang maalala ng mga tao na hindi maging tapat sa namamayaning kaayusan at bagkus, sumaligka ito sa pamamagitan ng pagpapataas ng diskurso at pagpapamulat ng mga Filipino. Ani Gimenez-Maceda (34), noong diktaduryang Marcos, ginagamit ang mga awitin ng protesta bilang defamiliarisasyon sa nakasanayang uri ng mga awitin sa popular na midya at higit pa rito'y buksan ang diskurso, basagin, at bakahin ang rebisyonismong pinamamahayag ng namamayaning midya ng gobyerno. Mahalaga ang papel ng mga awit ng protesta sa pagbaka sa rebisyonismong nadidinig o kumakalat sa social media tulad ng kahusayan ng panahon ni Marcos, isa ring diktador, sa mga insensitibong hirit, banat, mura, at pagpapatawa na ginagawa ng Pangulo, sa pagbebenta ng ating soberanya sa US at Tsina, sa pagpapakalat ng takot sa mahabang listahan ng mga pinaslang nang walang hustisya sa rehimeng ito, sa pagpapahiya sa mga kababaihan, sa pagtanggap sa wikang Filipino at Panitikan sa antas tersiyaryo, at sa walang katapusang pagtataas ng presyo ng mga bilihin sa panahon ng krisis.

Ipinakikita ng mga penomena sa kasaysayan ng Pilipinas na hindi na hiwalay ang tekstong kultural sa ideolohiyang nakapaloob sa isang akda. Ang mga nakasanayang ito, ang mga paniniwalang ito, at ang pakikibakang ito na nakapaloob sa anyo ng awit ay isa mismong mapagpalaya at alternatibong praktika ng pag-impluwensiya sa kaisipan ng mga nakikinig

nito. Kung tutuusin, mula sa likod, doon sa mga tagong bagay na hindi naririnig, iniharap o inilalagay sa harapan ang mga boses na dapat madinig muli.

Ibig ng sining na bumalikwas sa mabibilis na pagbabago at pagpapalimot ng mahahalagang isyu lalo na sa namamayaning midyang biswal at birtuwal. Maski man sa musika, malay ang artista na lumikha ng awit na siya'y gumagalaw sa loob ng kaniyang lipunan. Siya'y nag-iisip batay sa kaniyang iniiralang kapaligiran, humuhugot ng mga materyal mula sa karanasan, lumikha ng reaksiyon sa nangyayari sa lipunan, bumabalikwas sa nakasanayan at mga tinanggap na uri ng nosyon, at lumilikha ng ugnay sa pagitan ng personal na tunguhin at ng mga karanasan sa lipunan (Mirano, 141).

Laging may nalilikhang panibagong kahulugan ang mga awit at sa ganang ito, maaaring maglunsad ng transpormasyon/improbisasyon o estandardisasyon (Mirano 153). Sa konteksto ng awit, may kumbensiyon ang musika na dapat ay sinusunod ang isang piyesa batay sa kung ano ang nasa mga pahina nito at mayroon din namang naniniwala na dapat ay makalikha ng improbisasyon ang umaawit batay sa kalayaan niyang magparamdam at maglahad ng kung ano ang kaniyang natagpuan sa proseso ng paglikha, maaaring isang idea, isang mensahe, isang pakiwari, isang pakiramdam, o isang adbokasi. Pangunahin din sa mga awitin ang "persona" na tulad ng sa tula ay siyang pangunahing "nagpapakilos sa naratibo ng liriks" (Umil). Sa pagbasa ni Abet Umil, isang iskolar ng awiting bayan, ukol sa apat na himnong musikang pop at awit sa kilos-protesta, iginiit niya ang kahalagahan ng persona na,

Sa pamamagitan ng pampanitikang sangkap na ito, nalalahad ang ideolohiyang salalayang gabay ng may-akda sa inaakdang persona at iba pang karakter na karelasyon nito, sa loob ng isang liriks, tula, maikling kuwento, nobela, iskrip ng dula at pelikula. (Umil)

Mahalagang isaalang-alang sa pagsusuri ng panlipunan at kultural na produksiyon ang mga awit, pati ang distribusyon, at pagkonsumo ng mga "nota, salita, interval at pagtatahimik ng mga instrumento at tinig" (Rojek, 18; pagbasa ni Umil). Binibigyang halaga ng ganitong pagsusuri ang relasyong sistemiko o institusyonal, na dumadaan ang awitin sa iba't ibang nilalang sa industriya ng musika tulad ng prodyuser, kompositor, singer/banda, merkado, marketer, sponsor, sound engineer, teknolohiyang daluyan, at iba pa (Umil). Mahalaga na makita ang resepsiyon ng mga tagapakinig sa kasaysayan ng awiting ito kung kaya't bibigyan din ng historikal na pananaliksik ang awit sa kung paano ito umusbong bilang isang popular na awit ng protesta.

Tatangkain ng papel na ito na pagkomparahin sa isang masinop na pagbasa ng anyo, nilalaman, konteksto, at ideolohiya sa dalawang popular na awitin, at pagpapakasaysayan sa naging resepsiyon sa mga tagapakinig ng dalawang awit: ang "May Pulis sa Ilalim ng Tulay" ng D'Big 3 Sullivans at ang adaptasyon nitong "Pusha Wag Tularan" ng People's Chorale.

Bayan, bayan, bayan ko!

Ani Alice Guillermo, ang isang sining ay pambansa kung ito'y nagsusulong ng interes, pangangailangan, at aspirasyon ng mga uring anakpawis, obrero, pesante, marhinalisado, at api (7).

Sa kaniyang paglalalatag ng relasyon ng sining sa lipunan, may ilang mga bagay ang dapat isaalang-alang tulad ng pagpapadinig sa mga hindi nasasabi (unsaid) sa ibabaw ng isang teksto, pagboboses sa mga ikinukubli (hidden) ng namamayaning kaayusan o komposisyon ng isang akda o obra, at pagtukoy sa mga butas (gaps) o bitak (fissure) sa hibla ng kahulugan (Guillermo 2). Sapagkat ang mga teksto'y umiiral maski sa kung ano ang hindi naririnig, ang nasa di-malay (unconscious) ay nagluluwal ng mga kontradiksiyon ng mga imahinaryong relasyon ng mga pahiwatig at mga bagay na nabubuo sa loob ng isang likhang-sining (Guillermo 2).

Ang sining ay isang daluyan at lunan ng nagtutunggaliang relasyon ng kahulugan o pahiwatig. Ang pagturing sa sining bilang isang teksto ay isang paraan upang matagpuan at maintindihan ang mga kontradiksiyon sa mundo ng bawat likhang-sining na hindi nakukuha sa unang pagsipat o pagtingin sa kaanyuan, kahulugan, o komposisyon. Dumarating man o hindi ang kahulugan sa mga kumokonsumo ng teksto, nakalilikha ang mga mambabasa o kritiko nito ng pagbasa na sumasanga sa iba't ibang diskurso.

Ganito ko nais simulan ang pagbasa sa musika. Ang awit bilang isang anyo ay nakaugat na mismo sa ating kultura. Nariyan ang *Florante at Laura* ni Balagtas na sa kumbensiyon ay hindi lamang binabasa kundi itinatanghal sa isang entablado, ginagamit sa talumpati, o inaawit ang mga linya sa tradisyong kumintang. Ang awit ay nasa ating kultura na mula pa noong bago tayo sakupin ng mga Kastila tulad ng matatagpuan sa mga ambahan, sa mga oyayi, at sa mga kundiman. May makabayan na itong karakter sapagkat inaawit ang mga karanasan mula sa isang panahon at lugar. Ang pagdating ng anyong Kanluranin tulad ng awit na may impluwensiya ng metrical romance ay isang halimbawa ng pag-angkop ng isang dayuhang anyo sa kultura, idyoma, tunggalian, at karanasan ng mga katutubo.

Nariyan din ang tradisyon ng mga awiting-bayan at kundiman na naging popular sa panahon ng pananakop ng mga Amerikano. Hindi namatay ang awit. Sa bawat lungsod at bayan-bayanan, sa loob at labas ng mga sentro, hanggang sa mga bundok, sa iraya at ilawod, naririnig natin ang awit. Kilala sa global na estado ang mga Pilipino bilang mahuhusay na mang-aawit, mga biritero't biritera, magaganda ang mga boses at kung papalarin pa'y mananalò sa isang kompetisyon laban sa mga dayuhan. Sa kasalukuyang panahon, naghalo-halo na ang mga tradisyon, kumbensiyon, at inobasyon sa pag-awit. Naimpluwensiyahan man tayo ng mga estilong internasyonal, nariyan at nabubuhay pa rin ang mga tradisyonal na awit. Mula kundiman na naging K-pop love song o OPM song, hindi pa rin nabura ang mga harana na siyang bakas ng ating kulturang Filipino. Nandiyan pa rin ang mga mang-aawit ng epiko na kinakanta ng mga binukot at ang mga awiting-bayan na nagmumula sa mga kilos protesta. Maski man ang pagsigaw ng chant sa isang

mobilisasyon ay may nag-uugnay na tunog at tila kumakanta rin.

Ang awit ay maituturing na bukal o sinapupunan ng karanasan ng mga taong-bayan. Inaarok tulad ng isang banga, ang lalim ng pinagmumulang ideya, pahiwatig, o pahayag. Ang pakiramdam ng ating pakikinig ay naroon din sa pakiramdam ng pagpapahayag ng isang komposer at mang-aawit.

Sa mga aralin ng sining, sinasabi na ang musika ay maiuugnay sa teorya ng pagpapahayag o expression. Ayon kay R. G. Collingwood, ang pagpapahayag o pagpaparamdam ng damdamin o emosyon ay hindi pilit ngunit nagmumula sa loob ng isipan ng isang artista, doon sa imahinaryong tono na kaniyang nililikha (133). Samantala, ayon kay John Dewey, ang paglikha ng isang sining ay nagmumula hindi lamang sa imahinasyon kundi lalo na sa mga materyal na nakapaligid sa tao at kung paano siya malay na inuunawa ang karanasang ito sa pamamagitan ng sining (142). Batayang kondisyon ang imahinasyon at mga materyal ng karanasan upang mabuo ang isang likhang-sining. Nakalilikha ang tao ng mga bagay na magaganda o may estetika sapagkat nararanasan nila ito. Gayundin sa paglikha ng awitin. Bilang mang-aawit, ako rin mismo ay lumilikha ng mga tunog mula sa aking boses. Nararanasan ko ang mahabang pagtatalaban ng sarili sa mundo na aking inaawitan. Para sa akin, ang awit ay isang tunog na tumatagos hanggang sa laman loob. Mula sa balat tungo sa noo at sa loob ng aking buto, nararamdaman ko ang mga taginting, yanig, at pagsikdo ng aking boses. At minsan pa nga'y dahil sa mga tunog na ito, tumatagos hanggang sa loob ng aking isipan at aking nararamdaman. Kaya pala may mga taong umiiyak, napapasayaw, o tumatawa kapag umaawit. Sapagkat ang awit mismo'y nag-uugnay ng mga kalooban. Mula sa loob ng mang-aawit tungo sa loob ng nakikinig, naririnig ang kahulugan ng tono.

Subalit hindi lahat ng awit ay magkaugnay ang emosyon at nilalaman ng mga salita. May mga awit na nagmumula sa iba't ibang karanasan na sa paglikha ng isang artista ng mga awiting ito, nagiging hayag ang mga pagkakaiba-iba.

Sapagkat ang mga awit ay nilikha mula sa karanasan maituturing na ito'y isang praktikang panlipunan at maaaring basahin bilang isang teksto. May mga awit na sa pagdaan ng panahon ay muling hinahamon na mabuhay muli. Hinihiram ko kay Raymond Williams ang paghahanay sa tatlong uri ng kultura, ang namamayani (dominant) o yung kultura ng namamayaning kaayusan at nasa taas o nasa sentro ng lipunan, ang umuusbong (emergent) o yung kultura na nagmumula sa ibaba o sa laylayan at minsang bago o makabago, at ang natitira (residual) o yung kultura mula sa isang lumang kaayusan na maaaring tumutukoy sa piyudal at konserbatibong uri ng pananaw (121-127).

Ang awiting-bayan bilang isang anyong pansining ay hindi hiwalay sa dalumat ng nagbabagong anyo. Maaaring ang awit na nagmumula sa natitirang kultura ay nagpapahiwatig ng mga sinaunang paniniwala mula sa lumang kaayusan. Maaari din naman itong maging bago muli kung iaangkop sa kasalukuyang panahon. Sa pagdaan ng panahon, umuusbong din ang isang bagong anyo ng awit na siya namang nagmumula sa

laylayan ng namamayaning kaayusan. Ang mga ganitong awit ay panaka-nakang maririnig sa maliliit na bar sa lungsod, sa mga concert na hindi naaabot ng marami, mga awit na pinalalabas sa YouTube ng mga independent artist, o maaari ding mga awit ng protesta sa iba't ibang bayan na ipinapahiwatig ang pagtindig sa panahon ng paninikil at malalang krisis sa lipunan. Nariyan din ang mga awit sa namamayaning kaayusan na sa kasalukuyan ay tinatawag na popular sa kontekstong sila ang mga awit na ibinebenta ng malalaking korporasyon ng musika sa lokal at internasyonal na larang. Nariyan ang pamamayani sa kasalukuyan ng Spotify, YouTube, iTunes, Vimeo, Soundcloud, at iba pang uri ng mga lunan ng pakikinig na inaanak ng kulturang nakakawing sa apps ng mga smartphone at iphone. Sa kasalukuyang kaayusan, laging nakakabit sa tenga ang mga earphone bilang pahiwatig na nais ng nakikinig na isara ang sariling tenga sa mundo ng ingay at gulo. Ngunit hindi makatatakas ang tagapakinig sa nangyayari sa labas. Sapagkat, nakapapasok din sa loob, sa lunan ng kanilang kawalan ng pakialam sa mundo ang mga bagay na nangyayari sa labas ng kanilang mga aparato.

Ayon kay Althusser, may mga aparato ang estado upang maipalaganap ang namamayaning kapangyarihan nito. Tinawag niyang Ideological State Apparatus (ISA) ang simbahan, paaralan, batas, at pamilya na siyang nagpapanatili sa ideolohiya na ginagahum ang mga taong-bayan na sumunod at maging subjek ng mga naghaharing-uri sa isang lipunan (Belsey 47). Sa tingin ko'y kabahagi na rin ng pagpapalaganap ng kapangyarihan ng estado ang mga lumilikha at nagpapalaganap ng kulturang global, mula sa mga artista na nagpapalaganap ng sining na hiwalay sa totoong nangyayari sa ating lipunan. Sa namamayaning kaayusan ng Billboard Charts at OPM, ang mga awiting nililikha'y isang eskapistang uri ng sining na siyang nagpapalaganap ng pagtanggap at paglimot sa mga nangyayaring karahasan sa ating lipunan. Ito ang nais bakahin ni Alice Guillermo sa kaniyang pagbabalangkas at pagdadalumat ng sining at lipunan. Nais niyang isulong ang interes, pangangailangan, at aspirasyon ng mga uring tinapakan ang karapatan, ng mga uring laging nakikibaka dahil sa namamayaning kultura ng impunidad, at ng mga uring sa kasalukuyan ay hindi pa rin umuunlad ang buhay dahil na rin sa pagtaas ng presyo ng mga bilihin at pagbagsak ng ekonomiya, ang mga pesante, magsasaka, mangingisda, maralitang tagalunsod, manggagawa sa pabrika, kababaihan, bakla, tomboy, lesbyana, transgender, queer, intersex, kabataan, human rights workers, migrante, at marami pang nasa laylayan ng lipunan. Sa sining na nagmumula sa kanilang karanasan, pangangailangan, at aspirasyon uusbong ang isang mapagpalayang uri ng pagpapahiwatig sapagkat binabasag nila ang mga tradisyonal, nakasanayan at tinatanggap na nosyon ng paglikha ng sining sa proseso ng demystification at defamiliarization (Guillermo 3). Isang halimbawa na rito ang mga awit na maski popular ang anyo ay naiangkop ang nilalaman tungo sa isang pambansa at makabayang potensiyal nito.

Sa ganitong gana, nais kong buksan ang diskurso sa hangganan at kakayanan ng sining na makalikha ng mapagpalayang diskursong panlipunan. Maaari kasing ulitin lamang ng sining ang nangyayari sa labas o kaya nama'y maaari din namang magbukas ito ng mga pagbasa na hindi naririnig sa mainstream media. Ang mga anyong sining, tulad ng awiting-

bayan, ay hindi hiwalay sa karanasan. May katangiang temporal ang awiting-bayan sapagkat nagmumula ito sa espesipikong espasyo at panahon. Maski ang produksiyon ng awit ay may iba't ibang pagbasa ayon na rin sa kung paano lumalapit ang nakikinig o tumitingin, maaaring sa anyo o teknik at imahinasyon ng lumikha, sa kahulugan/konteksto/pahiwatig o ang wika ng sining at interpretasyon nito, at sa politikal na ekonomiya nito o produksiyon ng sining at ang ideolohiya o imahinaryong relasyon na nagbibigkis sa prosesong ito (de la Paz at Flores, xvi-xix).

Sa susunod na bahagi, tutuntunin sa isang masinop na pagbasa ang mga bitak, hindi nasasabi, transpormasyon/transmogripikasyon, radikal na posibilidad, at resepsiyon ng mga tagapakinig ng awiting “May Pulis May Pulis sa Ilalim ng Tulay” at “Pusha Wag Tularan” ng People’s Chorale. Babasahin ang mga awit ayon sa: (1) mga elemento ng tunog, keys, at komposisyon upang makita ang pinagkaiba ng kasalukuyang adaptasyon sa naunang awit, (2) ang liriks, ang kahulugan, at ang mga representasyon ng mga hulagway at karakter sa loob ng awit, at ang (3) resolusyon o ideolohiyang ipinahihiwatig sa pagtatapos ng dalawang awit.

Awitin ang Sudlungan, Ikaw ang mauna!

Aakalain na sa unang dinig, magkatulad ang tunog ng dalawang awit. Subalit kapag pinakinggang muli sa ikalawang beses, madidinig na mas mababa ang pitch ng “Pusha Wag Tularan” kaysa sa unang bersiyon na “May Pulis sa Ilalim ng Tulay.” Sa kantang ito na hango sa isang laro ng sudlungan, ang mga umaawit ay magsisimula sa isang parirala o linya ng awit na umuulit-ulit sa unang stanza nito at patuloy na dadagdagan ng susunod na kalaro ng isa pang bagong linya hanggang makabuo ng isang buong kanta.

Kinompara ko ang chords sa unang pasok ng mga linyang umuulit, “May pulis, may pulis sa ilalim ng tulay. /May pulis, may pulis sa ilalim ng tulay. /May pulis, may pulis, may pulis, may pulis, may pulis sa ilalim ng tulay.”

Nagsisimula ang “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” ng D’Big 3 Sullivans sa C-G7-C-F-C-G-C-G bago ulitin ito sa parehas na chordal progression sa panibagong linya. Madidinig na mas masaya at buhay ang tunog nito dahil na rin nasa major chord. May emosyon na nakakapit sa tunog na nasa ganitong chord sapagkat mas masaya o buhay ang naririnig na tunog. Habang inaawit ito ay mataas ang boses ng persona. Isang boses batang manipis at parang kenkoy ang karakter ng kaniyang pagkabeybi.

Samantala, sa parehas na linya ng “Pusha Wag Tularan” ang chords ay naglalaro sa E-B-E-A-E-B-E-E at mas mababa kaysa sa pitch ng pinaghalawang adaptasyon nito. Inaawit ito ng isang buong grupo nang sabay-sabay o in unison kaya naman malinaw ang lirikal na tempo, ibig sabihin mas mahalaga ang pagbigkas ng mga salita na ipinahihiwatig ng unang berso. May lalim ang tekstura ng boses ng mga umaawit at nagpapahiwatig na mas malungkot ang emosyon nito.

Kapag pinakinggan ang buong awit, maski man umuulit ang mga chord upang maglatag muli ng bagong berso, hindi naman magkatulad ang dalawang awit sa kung paano nagsama-sama ang mga elemento nito. Sa “May Pulis” ng D’Big 3 Sullivans, laging sa unang nota o turn, nagsasalita ang persona ng parirala o linya na kaniyang aawitin kaya naman bago awitin ang mga berso laging may marka ng kung ano ang aawitin, isang katangian ng sudlungan. Maliban pa diyan, naging mapaglaro din ang mga umawit nitong kanta dahil nagsama pa sila ng nagsasalitang pulis na siyang nagpupulis sa inaawit nung beybi na boses. Kaya may maririnig din na mga pito ng pulis. Dito’y inilalatag na ang katangian ng pulis bilang isang awtoridad na siyang nagpapatakbo ng batas sa kalsada. Pinupulis niya ang beybi na boses na ituloy ang pag-awit ng kanta at tila ba nagpopostura rin siyang guro sa beybi na boses.

Hindi pansin sa una ngunit kapag pinakinggang muli, ang orihinal na bersiyon ng “May Pulis” ay katunog ng isang nursery rhyme sa Ingles, ang “If You’re Happy and You Know It, Clap Your Hands.” Katangian ng awiting ito ang maging isang *cumulative tale*. Sa esensiya at kasaysayan ng anyong ito, matatagpuan ang cumulative tale sa mga bersong pokloriko dahil ito ay mga kuwentong may umuulit na linya, subalit sa bawat pag-uulit nadadagdagan ang mga kuwento na parang mga ikinakabit na kadena ng mga detalye hanggang sa kung saan kakayanin ng pasensya nitong nagkukuwento at nakikinig (Ashliman 245). Sa pagpapahaba, minsan nawawalan na ng kahulugan ang buong kuwento tulad ng isang non-sense rhyme.

Sa kasaysayan, ang mga nursery at non-sense rhyme ay naging kasangkapan ng mga Amerikanong guro upang maituro ang wikang Ingles bilang bahagi ng kanilang proyektong pampublikong edukasyon at benevolent assimilation. Ayon sa pag-aaral ni Raul Navarro, ipinamahagi ng mga gurong Amerikano ang mga songbook sa mga pampublikong paaralan tulad ng *Progressive Music Series, Modern Music Series at Baldwin Primer* (145-156). Walang nakatitiyak kung kailan unang inawit ang “If You’re Happy and You Know It” subalit natukoy ng mga mananaliksik na ito’y nagmula sa instrumental na bersiyon ng isang Latvian folk song noong 1900s at tinugtog din sa isang pelikulang Soviet noong 1930, ang “Volga-Volga” (“Everything you want to know...”).

Ang “If You’re Happy and You Know It” ay tumutunog sa chords na C-G-C-F-C-D-G-C at hindi malayo sa “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” ng D’Big 3 Sullivans na nasa C-G7-C-F-C-G-C-G. Kung gayon, ipinahihawatig ng bersiyon ng D’Big 3 Sullivans na ang katangian ng popular ay isang praktika ng pag-angkop o pagsasakatutubo. Kumbaga, ang adaptasyon ay hindi lamang ng paghahawig ng anyo kundi paggamit ng mga anyo at pagsasakonteksto nito sa isang espesipikong kultura, karanasan, at kapaligiran. Kung papansinin, mula sa masasayang chord na nasa major keys ng nursery rhyme at ng novelty song, ang recording ng People’s Chorale o bersiyong tokhang ay nasa mas malalim at mas mababa na register. Hindi ko sinasabing ang kolonyal na karakter nito noong una’y siyang nagpapababa sa kalidad nito. Nakikita at hayag na may impluwensiya mismo ang mga popular na awit ng mga naunang awit na idinala rin dito ng mga Amerikano noong panahon ng kanilang

pananakop. Global man ang importasyon ng kultura, nagamit itong popularidad ng awit dahil sa kaniyang matataas at nakakapukaw na tunog upang iangkop sa pangangailangan at interes ng mga pamilyang nabiktima ng penomena ng tokhang. Marahil malay ang mga lumikha ng “Pusha Wag Tularan” na may gamit ang pagpapababa ng tono kaakibat na din ng mas seryosong emosyon upang maiparamdam sa nakikinig ang nilalaman nito—ang pakikibaka at pagtuligsa sa namamayaning kultura ng impunidad.

May pulis, may aso, may baril, may shabu sa ilalim ng tulay

Ang ikalawang nibel ng pagbasa ay nakabatay sa kahulugan at pagbabagong-kahulugan o transpormasyon o transmogrifikasyon mula sa hulagway ng “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” tungo sa hulagway ng “Pusha Wag Tularan.” Sa antas ng pagbasang ito, sinisipat ang mga butas sa bawat pahiwatig at kung mayroon bang posibilidad na bumubuo ang mga awiting ito ng mito ng isang pulis. Narito ang liriko ng mga awit:

May Pulis sa Ilalim ng Tulay ("Lyrics", Dekada 70)	Pusha, Wag Tularan (LODI, 2018)
<p>Tayo'y magsama-sama, lahat ay kumanta Sabay-sabay umawit nang upang sumigla Matanda man at bata, banata't dalaga Sa pag-awit ng sudlungan ikaw ang mauna</p> <p>May pulis, may pulis sa ilalim ng tulay (2x) May pulis, may pulis, (2x) May pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>May bayong na bitbit ang pulis sa ilalim ng tulay (2x) May bayong na bitbit, (2x) May bayong na bitbit ang pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>May pansit ang bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay (2x) May pansit, may pansit, (2x) May pansit ang bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>Natapon ang pansit sa bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay (2x) Natapon, natapon, (2x) Natapon ang pansit sa bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>Kinain ng aso ang natapong pansit sa bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay (2x) Kinain ng aso, (2x) Kinain ng aso ang natapong pansit sa bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>Tumakbo ang asong kumain ng natapong pansit sa bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay (2x) Tumakbo, tumakbo, (2x) Tumakbo ang asong kumain ng natapong pansit sa bayong na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay</p>	<p>Duterte (Voice Over): <i>three million, I'd be happy to slaughter them look, patayin mo na, putang-ina the illegal drugs war will not be sidelined it will be as relentless and chilling as of the day it began</i></p> <p>People's Chorale: May pulis may pulis sa ilalim ng tulay (2x) May pulis may pulis (2x) May pulis may pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>May shabu at baril na bitbit ang pulis sa ilalim ng tulay (2x) May shabu at baril (2x) May shabu at baril na bitbit ang pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>Tinanim sa bata ang shabu at baril na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay (2x) Tinanim sa bata (2x) Tinanim sa bata ang shabu at baril na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>Tinokhang ang batang tinamnan ng shabu at baril na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay (2x) Tinokhang ang bata, (2x) Tinokhang ang batang tinamnan ng shabu at baril na bitbit ng pulis sa ilalim ng tulay</p> <p>Tinokhang ang bata, ang ate at kuya, ang tatay, ang nanay, ang tiyo, ang tiya, ang lolo, ang lola, ang pinsan, ang biyenang, ang bilas, ang hipag, ang bayaw, ang tomboy, ang bakla, ang jowa, ang aso, at pushang, Tinamnan ng shabu at baril na bitbit ng pulis</p>

<p>Tumakbo ang pansit ng pulis na bitbit sa tulay sa ilalim ng aso (Eh baliktad 'yan ang ginagawa mo eh!) Tumakbo ang tulay na bitbit ng pansit sa bayong ng aso sa ilalim ng walis (Anong walis?!) Tumakbo ang walis, tumakbo ang walis (Anak ng ina? Natawa ka pa!) Tumakbo ang walis ng pulis na bitbit ng aso sa ilalim ng tulay...</p>	<p>sa ilalim ng tulay Nanlaban ang bayan laban sa panunukhang (2x) Nanlaban ang bayan, (2x) Nanlaban ang bayan laban sa panunukhang ng pulis na inutos ng adik sa loob ng Malacañang</p>
---	--

Maoobserbahan sa mga awit na malay ang mga lumikha na isa itong sudlungan at sa bawat pagdagdag ng linya ay mas umiigting o nagiging buo dapat ang pagtingin sa nilalaman o ipinaparating ng mga hiwatig. Sa unang linya ng “May Pulis,” nilalatag ang kumbensiyon ng folksong o awiting-bayan. Komunal ang pagtawag ng mga makikinig at masayang magkakasama habang sama-samang nilalaro ang sudlungan sa isang awit. Inilatag ng “May Pulis” ang kumbensiyon lalo na sa pagdagdag ng mga parirala o salita na siyang bumubuo sa pangungusap o linya ng awit. Sa adaptasyong “Pusha Wag Tularan,” nabura na ang kumbensiyon ng paghikayat sa mga makikinig. May palagay ako na dahil ito ay inaawit na sa isang madla, sa isang pagkilos kumbaga tulad ng Martial Law commemoration sa Luneta, ay hindi na kailangan pang tumawag ng mga tao na magsama-sama sa iisang lugar at umawit nang sabay-sabay dahil alam na agad ng madla na ito’y pagtatanghal bilang isang protesta.

Parehong pinapaksa ang pag-iral ng pulis sa ilalim ng tulay. Sa kasalukuyang panahon, ang ilalim ng tulay ang isa sa mga pinakamasukal at hindi kumportableng uri ng pamamahay. Dito sa larangan o espasyo ng ilalim nagmumula ang mga sinasabi ni Alice Guillermo na uring anakpawis, manggagawa, magsasaka, at maralita. Ang kanilang mga interes, pangangailangan, at aspirasyon ang siya umanong dapat isinusulong sa isang likhang-sining sa isang makabayang perspektiba (Guillermo 6-7). Sila ang nakararanas ng pandarahas, korapsyon, paninikil, o pang-aabuso ng mga aparato ng estado. Nasa hanay rin nila ang mapapanganib na uri ng tao na napipilitang pumatay, magnakaw, manggahasa, magpakamatay, at marami pang ibang uri ng kalabisan na iniudyok ng kanilang sitwasyon at kondisyon ng kanilang pamumuhay. Sila ang bumubuo at nagpapairal na may mundo sa itaas ng tulay. Maaaring magmula sa kanilang lakas paggawa ang yaman ng mga nasa itaas ng tulay.

Ang ilalim ng tulay sa awit ng D’Big 3 Sullivans ay nakakatawa kung hindi man, may karakter ng pangungulit o pamumusong sapagkat napakakenkoy, tuso, at matalino ang personang umaawit. Kaya niyang manloko sa larangan ng wika. Sa mga unang berso’y masunurin pa ang personang ito subalit habang nadadagdagan ang mga linya, mas nagiging laro ng salita ang buong pagkanta. Pinatunayan nito na ang wika mismo ay mga arbitraryong relasyon ng pagpapahiwatig at mula sa katangian nitong magpapalit-palit at umulit-ulit, nagiging walang katapusan ang paglalaro sa wika.

Bilang halimbawa, nais kong ilatag ang kuwentong nabuo sa pagkakabit-kabit ng mga salita. Simple lang ang linyang naratibo. May pulis na may bitbit na bayong at nasa loob nito ang pansit. Marahil pauwi na siguro ang pulis o baka nama'y papunta pa lang sa trabaho ngunit ang malinaw ay dala-dala niya ang pansit na ito. Ang pansit na ito'y naging mahalaga sa pagpapaigting ng kuwento dahil sa isang maliit na kamalian, ang kaniyang di-sinasadyang pagkatapon ng pansit ay naging hudyat para kainin ito ng aso na nandoon din at naghihintay sa ilalim ng tulay. Anong ipinahihiwatig nito? Marahil noong panahon ng Batas Militar kung saan nagmumula ang konteksto ng awit na ito, umiigting ang kahirapan. Ang mga aparato ng estado, tulad ng pulis, ang siyang may akses sa pagkain samantalang ang nakararami tulad ng isang aso'y kailangan maghintay ng biyayang mahuhulog o di kaya nama'y maambunan ng pagkain na nagmumula sa pagkakamali ng isang makapangyarihang tao. Sa pagbasang ito, nais kong malinaw na hindi sinadya ang paglalagay ng aso at pulis at pansit na nahulog sa sahig sa ilalim ng tulay. Lahat ito'y nasa kamalayan ng umaawit na persona. Pinili ito upang mapatingkad marahil ang kahirapan o ang krisis na nararanasan mismo ng mga taong nasa laylayan ng lipunan. Naging mayabong ang posisyon ng laylayan na ito sapagkat umawit ang persona ng isang nakakatawang kuwento ng katangahan ng isang aparato ng estado. Sapagkat sila umano ang nagpapanatili ng kaayusan at katahimikan sa isang lipunan, may dating ang naratibo ng awiting ito na sila rin ay may kahinaan. Hindi lahat ng nasa itaas ay laging nasa itaas. Sa kaso ng umaawit, ang pansit ay mismong naging talinghaga din at proseso ng kaniyang pagganti sa nagtuturong awtoridad na kasama niya habang siya'y umaawit. Isa siyang mas matanda sa tono at tigas ng pananalita. Sa kuwento, nakatakas ang asong kumain ng pansit nitong mamang pulis. At ang buong kanta'y nagmistulang paghahabol din sa kahulugan tulad nitong palitan sa dulo na :

Awtoridad: Huy, huy... s'an ka pupunta! Bumalik ka rito, sige kanta!

*Bata: Tumakbo ang pansit ng pulis
na bitbit sa tulay sa ilalim ng aso*

Awtoridad: E baliktad 'yang ginagawa mo e!

*Bata: Tumakbo ang tulay na bitbit ng pansit
sa bayong ng aso sa ilalim ng walis*

Awtoridad: Anong walis?!

*Bata: Tumakbo ang walis,
tumakbo ang walis (natawa)*

Awtoridad: Anak ng ina? Natawa ka pa!

*Bata: Tumakbo ang walis ng pulis na bitbit ng aso sa ilalim ng tulay...
(limva123; aking transkripsyon)*

Sa pagbabaligtad ng personang bata, mas umiigting ang paglalaro ng mga salita. Tila ang mga linya ng awit ay nagiging pansit at sa pagpapansit na ito'y natatawa tayo. Naging absurdo o surreal ang mga bagay na hindi naman kapani-paniwala ngunit nakakatawa lang isipin tulad ng tulay na ngayon ay nasa ilalim ng aso o ang asong may-ari ng bayong na nasa ilalim ng walis! At maski ang walis ay naging tulad ng tao, marunong tumakbo at maglinis! Sa huli'y matatawa ka dahil kahit anong pilit mong gawan ng intelektuwal o lohikal na

ugnayan, ang pulis ay bitbit ng aso at ang walis ay tumatakbo at lahat ng kaabsurdohang ito ay nagaganap sa ilalim ng tulay, malayong-malayo o hindi man lang mararamdaman ng mga taong nasa ibabaw ng tulay. Sapagkat hindi ba ganito ang katangian ng mga nagmumula sa ibaba, na sila sa kahit sa kasalatan ng wika, na tanging ang mga materyal lang na mayroon sila ay ang kanilang wika, nakabubuo sila ng estetikang tanggap at ikinasisiya nila.

Maraming bagay ang nabura sa unang awit nang ito'y gawing bagong bersiyon ng People's Chorale. May pakiwari pa rin ng kasiyahan sa tono nito ngunit nabahiran na ng karahasan ang pagbisita ng pulis sa mga espasyo ng krisis at kahirapan. Ang ilalim ng tulay ay naging alegorya o simbolismo ng mga espasyong pinangyayarihan ng tokhang: estero, kalsada, highway, tagong ilog, at madidilim na lugar.

Madilim na nga ang tono dahil mababa ito, madilim din ang pinapahiwatig pang mga hulagway. Pagkatapos ilatag ang sitwasyon "May pulis may pulis sa ilalim ng tulay" ng dalawang ulit na berso, agad na itong dumiretso sa ikalawang linya upang burahin na ang misteryo ng sisidlan o bayong na nagkukubli ng pansit at ngayon direktso na itong shabu at baril, mga bagay na itinatanim sa sinumang manlalaban sa mga pulis, elemento ng estado, o dili naman kaya'y mga riding-in-tandem, yung mga vigilanteng nakatago ang mukha.

Sa bahaging ito ng awit, marahil hindi na ngumingiti ang nakikinig. Nakikinig na lang siya o kung may lyrics sa screen, sasabayan ng pagbasa ang lyrics. Kalaunan, ito pala ang bitbit ng pulis na siyang kaniyang itatanim sa isang bata! Ngayong 2018, ang pagtanim ng bala ay hindi na lamang para sa mga magsasaka tulad noong panahon ni dating Pangulong Noynoy Aquino o yung pagtanim ng bala sa mga bagahe ng airport. Itinatanim ang bala marahil sa maling kamay na hindi ginagamit ng bata. Marahil ipapasok din ng pulis ang shabu sa bulsa nitong bata upang maipakita na siya'y gumagamit ng droga. Ipahahawak sa bata ang baril upang lumabas na hindi niya pinilit ito kundi nanlaban ang bata at nakipag-engkuwentro. Maliban pa diyan, baka sakay pa ang bata ng isang motorsiklo at nagkaroon pa ng habulan kasama ang mga pulis. Hindi na ito ang habulang aso sa bersiyon ng D'Big 3 Sullivans. Walang saksi sa kung ano talaga ang totoo. Ang katotohanan ay mismong binabaliko ng pulis na persona ng pandarahas at kasamaan sa mito ng awit na ito.

Nabubura ang totoo dahil sa kapangyarihan ng mga pulis na makalikha ng report, ang kanilang mga sinumpaang salaysay ang siyang magiging nilalaman ng katotohanan o ng balita sa susunod na araw. Burado na ang tensiyon na namagitan sa batang pinatay at sa pulis. Burado marahil maski ang pagmamakaawa ng bata na bigyan pa siya ng pagkakataong mabuhay. Burado marahil ang katotohanang baka dinukot siya habang bumibiyahe pauwi dahil wala siyang kasamang magulang. Sa palagay ko, patay na ang bata bago pa matagpuan ang katawan nito. Ganito ang tokhang o ang estado ng panonokhang sa mga maralita at uring anakpawis. Sapagkat wala silang armas ni kalaban-laban sa mga pulis na armado, sila ang mga uri na pinapatay. Kung tutuusin, may pahiwatig na kontra-mamamayan at anti-mahirap ang ganitong uri ng giyera laban sa droga.

Ang pagtokhang sa bata ay hindi nagtatapos sa bata dahil nadadamay ang sinumang mapagdiskitahan ng pulis o mapagkamalang adik o pushang dahil lang sa tattoo na nakaukit sa balat ng kanilang mga bisig. At damay lahat ng mga kamag-anak at kapitbahay sa buong estado ng tokhang. Sa unang dinig, mapapatawa at hihiyaw ang manonood sa sunod-sunod na paglilista ng mga pinapatay,

*ang ate, ang kuya,
ang tatay, ang nanay,
ang tiyo, ang tiya,
ang lolo, ang lola,
ang pinsan, ang biyenan,
ang bilas, ang hipag,
ang bayaw, ang tomboy,
ang bakla, ang jowa,
ang aso, at pushang
tinamnan ng shabu at baril
na bitbit ng pulis
sa ilalim ng tulay*

Ang taong-bayan na mismo sa persona ng maraming boses ang nagsasabi na lahat ay damay sa konteksto ng tokhang mula sa pamilya tungo sa bayan. Maski nga ang hayop na tulad ng aso, bilang karakter din ng kahirapan sa “May Pulis” ay naging biktima rin ng panonokhang sa “Pusha Wag Tularan.” Hindi makakatakas sa hagupit ng isang diktadurya ang mga nilalang. Kung ganito nga ang batas militar noon, marahil ay ganito rin ang pakiwari at pakiramdam ngayon.

Kay lakas ng hulagway nitong shabu at baril bilang mga kasangkapan na nagpapalaganap ng diskurso ng tokhang sa katawan ng estado. Ano marahil ang sinasabi ng pagtatanim? Hindi lamang ito simpleng paglalagay. Ito rin ay pagsusuksok, paglilibing, pagpapalalim, pagpapatahimik, at pagpapakalat tulad ng isang virus o cancer cell na maaaring kumalat at lumago tulad ng mga tanim. Ang shabu at baril ang mga punlay nagmumula sa phallus ng sentro, ang utak ng lahat ng mga pangyayaring ito na hindi sana mangyayari kung hindi lamang nagtiwala ang mga tao sa isang diktador ng kalsada. Habang siya’y nagpapalaganap ng maling mga impormasyon sa itaas, sa ilalim ng tulay gumagalaw ang kaniyang mga galamay, ang kaniyang mga sanga at baging na unti-unting gumagapang sa kabahayan at mga bayan-bayanan.

Nanlaban ang bayan, nanlaban ang bayan

Ani Anthony Easthope ukol sa posisyong ideolohikal ng isang teksto, marapat na sinasagot umano ang tanong na “Who does this text think you are?” (77). Ipinahihiwatig kung ano ba talaga ang pinagmumulang posisyon ng isang lumilikha ng akda. Sa kaso ng dalawang awit, makikita na hindi sila naihihiwalay sa kasalukuyang estado ng lipunang Filipino. Hindi lingid

sa kaalaman na parehong pumapaksa ito sa kahirapan at krisis panlipunan. Gayumpaman, hindi magkatulad ang politika ng dalawang awit.

Sa “May Pulis sa Ilalim ng Tulay,” nagamit ang aparato ng estado bilang hitsura ng kahinaan ng mga pulis. Ang pagkalalaki niya’y tulad ng nahulog na pansit, maaaring paglaruan at pagtawanan. Maaari siyang takasan at takbuan sa panahon ng tunggalian. May pahiwatig na ang unang hulagway ng isang pulis ay ang kaniyang pangongotong dahil kaya niyang pasunurin ang mga tao sa kaniyang salita tulad ng awtoridad na pinasusunod ang personang boses beybi sa awit. Ang kaniyang pakikipaglaro sa larangan ng salita ay isa lamang laro ng imahinasyon. Ang mga taong gutom na tulad ng aso ay maaaring makatakas sa baston o hagupit ng sinturon ng isang pulis.

Mapapatunayan na naging popular ang awit na “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” lalo noong dekada bilang isang “non-sense rhyme” ayon kay Gilda Cordero-Fernando sa *The Filipino Heritage*,

A “progressive” song that accumulates lines as you go along, like The House that Jack Built, became popular not so long ago... There are nonsense rhymes about long hair, curfew, martial law and jumbo jets. There will always be nonsense rhymes as long as there are children. (2268)

Ang siping ito’y inilathala noong 1977, kasagsagan ng diktaduryang Marcos. May ilan pang tala mula sa iba’t ibang manunulat na naging popular umano ang awiting ito lalo na sa kilusang pambansang demokratiko sa mga unibersidad, sa mga unyon ng mga manggagawa’t pesante, at sa lumalawak na kilusang mapagpalaya sa mga kanayunan. Patunay rito ang isa pang sipi tungkol sa naganap na demonstrasyon ng SDK-MDP at KM (MAKIBAKA-KABATAANG KALOOKAN) noong 19 Agosto 1971 mula sa *Ang Hanging Di-Namamatay: Nobelang Pangkasaysayan* ni Zafrullah M. Alonto at Edna F. Magdaong-Mangisay noong 1992,

Kapag nakakakita sila ng pulis trapiko o militar, iinsultuhin nila ito, ‘May pulis sa ilalim ng tulay!’ ang kanilang isisigaw. (69)

Palasak ang mga pulis noon bilang kurakot, korap, at nambibiktima ng mga kaawa-awang drayber ng dyipni. Inaawit sa kilos protesta ang sipi ng kantang ito at binabago ang liriko tulad ng ginawa ni Paul Galang sa awiting “Pira-pirasong Balita,”

*Pag may pulis sa ilalim ng tulay
Mag-ingat ka baka hulihin ka
Kahit ikaw’y drayber na walang sala
Kung wala kang panlagay ay titiketan ka. (Gimenez-Maceda 34)*

Samantala, sa biografi ni Rolando Olalia na isinulat ni Jun Cruz Reyes, naitala ang nangyayaring klima ng pakikibaka at kasama na rito ang tungkol sa mga awit sa protesta,

Kahit ang mga kantahing makabayan na ginagamit sa mga rali at demonstrasyon ay hindi pa gaanong masinop... Paborito pa rin ang "May pulis sa ilalim ng tulay" na ang karugtong ay pansit, aso at kung anu-ano pa hanggang magkabuhol-buhol ang dila ng mga kumakanta. (64-65)

Maski man ang bata pa noong si Manuel Quezon III, isa ring kilalang kolumnista sa dekada 90, ay naaalalang inaawit ang "May Pulis sa Ilalim ng Tulay." Kalaunan na lang niya nalaman na kontra-pamahalaan pala ang totoong intensiyon ng awitin (248).

Ang mandudula sa Sebuwano na si Karl Gaspar ay isinalin ang "May Pulis sa Ilalim ng Tulay" noong 1978 sa isang musical morality play at tinawag na "May Bangag sa Ilawon sa Dagat" (Castrillo 186). Naging device din sa mga kuwento nina Tony Perez ang awit at naisama sa koleksiyong *Cubao-Kalaw, Kalaw-Cubao: Mga Premyadong Katha* noong 1995 (92-94) at ginamit din ni Nick Joaquin sa kaniyang nobelang *Cave and Shadows* na inaawit ng isang babaeng karakter bilang device ng memorya ng Batas Militar (95). Pahiwatig din ng lawak ng resepsiyon at popularidad ng awiting ito nang isapelikula ang buhay ng isang matinong pulis, si Pitong Dimasuhulan, sa pelikulang "May pulis, may pulis sa ilalim ng tulay" (1989) na pinagbidahan ni Dolphy, Joey Albert, at Nova Villa (IMDb). Ipinakita sa pelikula kung ano ang turing sa mga pulis noon, silang mga nakakatawang elemento ng ating lipunan na nanghuhuli ng mga manininda sa sidewalk at ikinukulong ang mga magnanakaw. Subalit, pinakita rin sa pelikula ang katauhan ng mga pulis bilang mababait na nilalang, na may puso at kayang umampon ng mga batang lansangan.

Sa haibun ni Reuel Aguila, ang "Timbog," pinalitan niya ang liriko ng popular na awit upang ikuwento ang nilalaman ng kaniyang cabinet na sa kuwento niya'y kamuntikan nang halughugin ng mga militar noong ginagawa ang Arrest, Search, and Seizure Order sa kaniya noong Batas Militar:

May damit sa loob ng cabinet...

May ilalim ang damit sa loob ng cabinet...

May plastic sa ilalim ng damit sa loob ng cabinet...

May papeles sa plastic sa ilalim ng damit sa loob ng cabinet...

May slogan sa papeles sa plastic sa ilalim ng damit sa loob ng cabinet...

May lagom at slogan sa papeles sa plastic sa ilalim ng damit sa loob ng cabinet...

May IPO, lagom at slogan sa papeles sa plastic sa ilalim ng damit sa loob ng cabinet...

May rebolusyon sa IPO, lagom, slogan, sa papeles sa plastic sa ilalim ng damit sa loob ng cabinet...

May sabit ang rebolusyon sa IPO, lagom, slogan sa papeles sa plastic sa ilalim ng damit sa loob ng cabinet...

May sabit, may sabit, may sabit, may sabit
May sabit pag sumilip ang ahente sa loob ng cabinet (15-16)

Pinatutunayan ng kasalukuyang panahon na hindi nalalaos ang “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” sa pagtuligsa sa namamayaning uri ng karahasan sa ating lipunan. Nilalabanan ng mga artista at mang-aawit ng ating bayan ang panahon ng diktaduryang Marcos at ang karupukan ng mga aparato ng estado sa pagmamalabis at pananamantala.

Kapansin-pansin na ang mga novelty song ay patuloy na inaawit hindi lamang dahil sa orihinalidad nito kundi kinokonsumo, binibili ang vinyl record, nire-replay sa mga radyo, inaawit sa alaala, at ginagamit na sandatang epistemolohikal sa mga truncheon, baril, at posas ng mga pulis. Hindi ko sinasabing pagbebenta lamang ang nais gawin ng awit. Marahil, mas hayag pa ang pagpapatawa at pakikibaka sa mas mataas na gamit ng awiting ito. Higit pa rito, kayang pagtawanan ng isang lipunan at gumanti ng lipunan sa mga elemento na nagpapalaganap ng krisis at labis.

Kung tutuusin, mas malay pa ang paglaban ng bayan sa awtoridad dito sa bersiyong tokhang ng awitin lalo na sa huling linya,

Nanlaban ang bayan
laban sa panunukhang
ng pulis na inutos ng adik
sa loob ng Malacañang.

Maaari pa rin matawa ang nakikinig dahil kahit ang huling dalawang linya ay may sipa ng pangungutiya sa estado ng kamalayan nitong nasa loob ng Malacañang. Sapagkat pinost ito sa Facebook at kalauna’y inawit din ng People’s Chorale sa Luneta, makikita na hindi para makabenta ang tunguhin ng awitin. Narito ang maraming boses upang awitin ang pag-asa na bumalikwas o basagin ang namamayaning sentro ng kapangyarihan, ang aparato ng kapulisan na siyang nagmamalabis sa kanilang pagiging mga tagapamahala ng giyera laban sa droga ni Pangulong Duterte.

Ang punlay ng karahasan, pisikal at kamalayan, na itinanim ng adik sa loob ng Malacañang ay dapat puksain. Ipinahihwatig ng paglaban ng bayan na sa sama-samang pagkilos ito maitatawid. Hindi na ito ang asong tumatakbo palayo sa awtoridad. Nakarating ang imahinasyon ng mga umawit nito sa mga nanay, pamilya, aktibista, at alagad ng midya na sumisigaw ng hustisya sa mahabang listahan ng inhustisya sa rehimen ni Rodrigo Duterte. Nagkakatotoo ang mga nilalang o persona na hindi na lamang nakaangkop sa imahinasyon ng orihinal na awitin. Lumabas na ang maraming nakatira sa loob at labas, sa itaas at ilalim ng tulay, upang makibaka ayon sa awit. Marahil sama-sama silang nanlaban sa panonokhang. Malay din ang mga persona na ginagamit ng estado ang aparato nito para utusang dahasin ang mga taong-bayan.

Nais iparating ng ikalawang awit na makabayan ang kaniyang oryentasyon. Nais nitong isulong ang interes at aspirasyon ng mga taong-bayan. Sa sining mismo, nababasa ang boses ng maraming tao. Kung babalikan nga ang pagkilos sa labas ng Luneta noong 21 Setyembre 2018, makikita sa bidyo ni Lalu na masaya ang mga tao habang inaawit ang kantang ito.

Ang awiting “Pusha Wag Tularan” ay mas malapit pa sa kung ano ang dapat ginagawa ng mga taong-bayan. Sa nakikinig nito, hindi lang ito awitin ng pagsuporta. Maaaring magbago ang gamit nito. Maaaring maging awit ng mga nagmamartsa at nagluluksa. Maaaring maging awit na pupukaw sa mga piniling ipasak ang earphones sa kanilang Spotify o Soundcloud playlist. Sa diskurso nito ng paglaya, ipinahihawatig na ang mga manlilikha, artista, at manunulat ng bayan ay dapat pumulot ng aral mula sa awiting ito. “Ang awit ay himig satiriko dahil sa pagtuligsa sa “tokhang” ng rehimeng Duterte, (gayong marami ring pulis na nakapaligid sa programa) sa patuloy nitong pagpatay nang walang isinasagawang paglilitis sa mga taong napagbibintangan at tinatakan bilang mga ‘nanlaban,’” ani Roman Marcial Gallego, guro ng Social Studies sa Colegio de San Juan Letran at isa sa mga nakapanood noong pagtatanghal sa Luneta (Gallego).

Mahusay ang awit sa pagboboses ng pang-aapi sa mga nabiktima ng tokhang, silang kasama na sa mahabang linya ng katawan na namatay sa engkuwentro/nanlaban umano sa pulis o nadamay sa giyera laban sa droga. Dagdag pa rito, pahiwatig din ang awitin ng malayang pamamahayag sa ating bayan sapagkat hindi sinensura ng estado ang awiting ito maski pa man tumuligsa ito noong 2018 sa pangulo at sa kapulisan (Lalu).

“Isa itong matibay na pahayag ng [mga kritiko ni Duterte] na hindi matitinag ng anumang polisiya ng gobyerno ang kanilang pagsasalita laban sa mga patakaran na pakiramdam nila ay nakakasama sa bayan,” paliwanag ni Lalu. Higit pang pinalalakas ng awit ang pagbubuhay ng isang makabayang tradisyon ng mga awiting-bayan na unti-unting sinisikil ng sensura ngunit hayon at patuloy na nakikibaka.

Nanlaban sa tokhang na iniutos ng adik sa loob ng Malakanyang!

Ipinakita sa masinop na pagbasang ito ang kakayanan ng awit na maging lunan ng makabayan at radikal na politika. Ikinumpara ang dalawang bersiyon ng “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” mula sa awit ng D’Big 3 Sullivans at sa bersiyong “Pusha Wag Tularan” ng People’s Chorale. Natagpuan na nasa mas malungkot ang kulay ng pag-awit ng bersiyong People’s Chorale kaysa sa bersiyon ng D’Big 3 Sullivans. Nadiskubre rin na transmogripikasyon o pagpapalala ang naging nilalaman ng mga hulagway lalo na ang pagbabago ng kasangkapan ng estado mula sa pansit noong 1970s tungo sa shabu at baril ngayong 2018. Napagnilayan na ang unang bersiyon ay halaw rin sa isa pang nursery rhyme. Nadiskubre sa pag-aaral na ito na may mahabang tradisyon ang “May Pulis sa Ilalim ng Tulay” sa pagtuligsa sa mga pulis at sa estado mula pa noong dekada 70. Samantala, inangat at inangkop ng ikalawang bersiyon, ang “Pusha Wag Tularan” ang pagtuligsa sa estado tungo sa nangyayaring Batas Militar sa kasalukuyan at ang walang habas na pagtotokhang sa mga nanlalaban. Binago

ang idea sa dulo ng bersiyon ng tokhang bilang awit ng pakikibaka, inuudyok ang mga nakikinig nito na huwag umatras sa laban ang taong-bayan at magsama-samang kumilos.

Ang paglikha at pagtatanghal ng mga awit sa protesta ay isang manipestasyon ng defamiliarisasyon, na ayon kay Gimenez-Maceda, upang buhayin at pag-isipin ang mga nakikinig nito at mahinuha ang karahasang dinudulot ng kasalukuyang mala-pasistang rehimen. Naipakita rin na kahit ang mga nakikinig sa awitin ay nagugustuhan ang ikalawang bersiyong dahil naibubunyang ang kasalukuyang estado ng pamamaslang sa mga mahihirap na mamamayan ng ating bayan. Ani nga ni Gabriel Lalu na isa sa mga nanonood, “Nakikanta rin sila, natuwa dahil sa sinasabing creativity, bagama’t kaakibat nito ang pagkamuhi sa mga patakaran ng administrasyon” (Lalu).

Ang mismong resolusyon ng tunggalian laban sa estado ay ang pagsasama-sama ng mga nabubuhay pa’t kayang umawit at lumaban. Panahon na lang ang makapagsasabi, kung kailan ba aalis sa ilalim ng tulay itong mga aparato ng estado at titindig sa taong-bayan. Ang awit na mismo ang nagsasabi na kahit man may pulis sa ilalim ng tulay, may pulis na nagtanim ng shabu, at may pulis na binaril ang bata, patuloy na lalaban ang taong-bayan hangga’t may musika at malayang pamamahayag. Sa kasalukuyang estado ng sensura at paninikil sa alternatibong midya, higit pang pinaaalab ng mga awitin ang imahinasyon ng isang lipunang mapagpalaya. Binibigyan ng pagkakataon ang mga nakikinig na magtanong at mag-isip kahit man lang sa mga awit na pilit binabasag ang kanilang katahimikan. Pasubali kay Easthope at Shati Dope, ngunit pagkatapos madinig ang lahat ng bersiyong ito, marapat na sagutin ang tanong na ito: Sino ba talaga ang mga amatz? Ang estado o ang tao?

MGA SANGGUNIAN

- ABS-CBN News. "Hands off our music': Pinoy artists furious over move to ban Shanti Dope's 'Amatz.'" 25 Mayo 2019. ABS-CBN News. <https://news.abs-cbn.com/entertainment/05/25/19/hands-off-our-music-pinoy-artists-furious-over-move-to-ban-shanti-dopes-amatz>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- . "PNP, DILG chiefs urged to look in the mirror, not 'Ang Probinsyano'." 18 Nobyembre 2018.
- ABS-CBN News. <https://news.abs-cbn.com/news/11/18/18/pnp-dilg-chiefs-urged-to-look-in-the-mirror-not-ang-probinsyano>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Aguila, Reuel. "Timbog." *Lagom: Mga Piling Akda*. Quezon City: Kataga Samahan ng Manunulat sa Pilipinas, Inc., 2018. Nakalimbag.
- Alonto, Zafrullah M. at Edna G. Magdaong-Manginsay. *Ang Hanging Di-Namamatay: Nobelang Pangkasaysayan*. Manila: New Day Publishers, 1992. Nakalimbag.
- Althusser, Louis. "Ideology and Ideological State Apparatuses." *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Monthly Review Press. 1971. N.d. Marxists.org. <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.htm>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Andrade, Jeannette L. "PNP, ABS-CBN reach deal on 'Ang Probinsyano'." 23 Nobyembre 2018. *Inquirer.net*. <https://newsinfo.inquirer.net/1056372/pnp-abs-cbn-reach-deal-on-ang-probinsyano>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Ashliman, D.L. "Cumulative Tale." *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales Volume 1: A-F*. Ed. Donald Hasse. Westport, CT: Greenwood Press, 2008. Nakalimbag.
- Belsey, Catherine. "Constructing the subject: deconstructing the text." *Feminist Criticism and Social Change: Sex, Class, and Race in Literature and Culture*. Ed. Judith Newton and Deborah Coll Rosenfelt. New York: Methuen, 1985. Nakalimbag.
- Castrillo, Pamela del Rosario. "The Theater of Karl Gaspar: The Social Plays." *Philippine Studies*, volume 45, 2nd Quarter 1997, pp. 174-196. Nakalimbag.
- Collingwood, R.G. "Art as Expression." *Nature of Art: An Anthology*. Ed. Thomas E. Wartenberg. Thomson Wadsworth, 2007. Nakalimbag.
- Cordero-Fernando, Gilda. "A Folio of Nonsense Rhymes and Songs." *Filipino Heritage: The Making of a Nation*. Ed. Alfredo R. Roces. Manila: Lahing Pilipino Publishing, 1978. Nakalimbag.
- Dewey, John. "Art as Experience." *Nature of Art: An Anthology*. Ed. Thomas E. Wartenberg. California: Thomson Wadsworth, 2007. Nakalimbag.
- Easthope, Anthony. *British Post-Structuralism Since 1968*. London: Routledge, 1988. Nakalimbag.
- "Everything you want to know about 'If You're Happy and You Know It.'" N.d. *Kidsongs*. <https://kidsongs.com/page/IfYoureHappyandYouKnowIt/>. Web. Inakses noong 06 Mayo 2019.
- Gallego, Roman Marcial. Personal na panayam. 28 Mayo 2019.
- Gimenez-Maceda, Teresita. "The Culture of Resistance: A Study of Protest Songs from 1972-1980." *Kasarinlan: A Philippine Quarterly of Third World Studies*, volume 1, 3rd Quarter 1985, pp. 29-35. Nakalimbag.
- GMA News. "30 Stab Wounds: Carl Angelo Arnaiz's companion found dead in Nueva Ecija." 6
- GMA News Online. <https://www.gmanetwork.com/news/news/nation/624762/carl-angelo-arnaiz-s-companion-found-dead-in-nueva-ecija/story/>. Setyembre 2017. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Guillermo, Alice. "Preface." *Art and Society*. Diliman, Quezon City: University of the Philippines, 1997. Nakalimbag.
- "If You Are Poor, You Are Killed': Extrajudicial Executions in the Philippines' 'War on Drugs'." *Amnesty International*. London, England: Amnesty International Publications, 2017. <https://www.amnesty.org/download/Documents/ASA3555172017ENGLISH.PDF>. Web. Inakses noong 03 Mayo 2019.

- IMDb. "May pulis, may pulis sa ilalim ng tulay (1989)." N.d. IMDb.com. https://www.imdb.com/title/tt0420099/?ref_=nm_fmg_dr_24. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Jimmie Jaz. As kids on the street of Quiapo during martial law... Facebook, 2 Setyembre 2018, 8:01 a.m. <https://www.facebook.com/jimmie.jaz.75/posts/254674785377932>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Joaquin, Nick. Cave and shadows. Metro Manila, Philippines: National Book Store, 1983. Nakalimbag.
- Jovel Tablate Bulan. Dumagundong sa tenga ko ang mensahe. Facebook, 12 Setyembre 2018, 2:02 a.m. <https://www.facebook.com/bulan.jobel/posts/239811886705834>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Lalu, Gabriel. Bidyo ng "May Pulis sa Ilalim ng Tulay" na kinanta ng People's Chorale sa Luneta Park. Facebook, 21 Setyembre 2018, 5:23 p.m., <https://www.facebook.com/gabrielpabicolalu/videos/2083866954958419/>. Web. Inakses noong 21 Setyembre 2018.
- . Personal na Panayam. 06 Hunyo 2019.
- Let's Organize for Democracy and Integrity-LODI. Bidyo ng "Pusha Wag Tularan." Facebook, 1 Setyembre 2018, 10:18 p.m., <https://www.facebook.com/MagingLODI/videos/528256247595967/>. Web. Inakses noong 21 Setyembre 2018.
- limva123. "MAY PULIS SA ILALIM NG TULAY - D' Big 3 Sullivans (w/ Itik-itik)." YouTube, 28 Agosto 2011, www.youtube.com/watch?v=Bqn9fV7FWoU. Web. Inakses noong 23 Setyembre 2018.
- "Lyrics: May Pulis sa Ilalim ng Tulay." N.d. Musixmatch. <https://www.musixmatch.com/lyrics/D-Big-3-Sullivans/May-Pulis-Sa-Ilalim-Ng-Tulay>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Maglinong, Dan. "Killing of DOTA player Joshua Laxamana in 'police shootout' sparks outcry." 05 Setyembre 2018. interaksyon. <http://www.interaksyon.com/breaking-news/2018/09/05/133370/killing-of-dota-player-joshua-laxamana-in-police-shootout-sparks-outcry/>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Mirano, Elena R. "Music in Culture." Art and Society. Diliman, Quezon City: University of the Philippines, 1997. Nakalimbag.
- Navarro, Raul Casantusan. Kolonyal na Patakaran at ang Nagbabagong Kamalayang Filipino: Musika sa Pamublikong Paaralan sa Pilipinas 1898-1935. Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 2007. Nakalimbag.
- Nieky Quitain. Nanlaban ang bayan laban sa panunukhang na inutos ng adik sa loob ng malacañang. Facebook, 3 Setyembre 2018, 11:15 a.m. <https://www.facebook.com/nkyqtn/posts/2134009660002411>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Pamúghaton. 'Nanlaban ang bayan...' Facebook, 20 Setyembre 2018, 7:45 p.m. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1972112672852048&id=925912827472043&__tn__=-R. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- "Philippines 2017/2018." N.d. Amnesty International. <https://www.amnesty.org/en/countries/asia-and-the-pacific/philippines/report-philippines/>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Perez, Tony. Cubao-Kalaw, Kalaw-Cubao: Mga premyadong katha. Mandaluyong: Cacho Publishing House, 1995. Nakalimbag.
- Pistong Melliza. Adik nga taga-Malakanyang. This song. Facebook, 2 Setyembre 2018, 3:47 a.m. <https://www.facebook.com/pistong.melliza/posts/2120126034686171>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Punongbayan, JC. "[ANALYSIS] How Duterte's exaggerations worsened the Philippines' drug problem." 28 Pebrero 2019. Rappler. <https://www.rappler.com/thought-leaders/224583-analysis-how-duterte-exaggerations-worsened-drug-problem-philippines>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.
- Quezon III, Manuel L. Then and now. Pasig: Anvil Publishing, 1996. Nakalimbag.
- Reyes, Jun Cruz. Mga daluyong, mga unos sa panahon ni Rolando Olalia. Manila: Kalikasan Press, 1989. Nakalimbag.

Rojek, Chris. *Pop music, pop culture*. Cambridge: Polity Press. 2011. Nakalimbag.

"Shooting of Kian delos Santos, Carl Arnaiz, and Reynaldo de Guzman." Wikipedia: The Free Encyclopedia, Wikimedia Foundation, Inc., 8 Mayo 2019, 12:12 am, https://en.wikipedia.org/wiki/Shootings_of_Kian_delos_Santos,_Carl_Arnaiz_and_Reynaldo_de_Guzman. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.

Talabong, Rambo. "At least 33 killed daily in the Philippines since Duterte assumed office." 17 Disyembre 2018. Rappler. <https://www.rappler.com/newsbreak/in-depth/204949-pnp-number-deaths-daily-duterte-administration>. Web. Inakses noong 06 Mayo 2019.

---. "PNP's drug war death toll tops 4,500 before SONA 2018." Rappler, 23 Hulyo 2018. <https://www.rappler.com/nation/207947-pnp-report-death-toll-war-on-drugs-july-sona-2018-philippines>. Web. Inakses noong 27 Setyembre 2018.

Tomacruz, Sofia. "Duterte gov't tally: 'Drug war' deaths breach 5,000-mark before 2019." 31 Disyembre 2018. Rappler. <https://www.rappler.com/nation/220013-duterte-government-tally-killed-war-on-drugs-november-2018>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.

Umil, Abet. "Pili na mga Persona sa Himno ng People Power at Awit-protesta." 25 Pebrero 2017. Bulatlat.com. <https://www.bulatlat.com/2017/02/25/pili-na-mga-persona-sa-himno-ng-people-power-awit-protesta/>. Web. Inakses noong 05 Mayo 2019.

Williams, Raymond R. "Dominant, Residual, and Emergent." *Marxism and Literature*. Oxford and New York: Oxford University Press, 1977. Nakalimbag.

PASASALAMAT

Nagpapasalamat ang may-akda kay G. Gabriel P. Lalu sa pagpapahintulot na ma-screenshot ang kaniyang bidyo ng People's Chorale sa Luneta. Salamat din sa mga estudyante niya ng ARTS 1, Unang Semestre A.T. 2018-2019 sa Unibersidad ng Pilipinas Los Baños, Laguna. Mahalaga ang kanilang mga ibinigay na opinyon tungkol sa dalawang awit.